

cent). För framtida bruk har emellertid en medeltalsmodell fördelen att jämna ut eventuella slumpmässiga avvikelser för enskilda månaders Sifo-mätningar.

- ³ Motsvarande siffra för de därefter följande Sifo-mätningarna är 48.1 procent i maj, 48.3 procent i juni, 49.4 procent i augusti och 50.3 procent i sista-minutenprognosen.

Referenser

- Brody, R and Sigelman, L (1983). "Presidential Popularity and Presidential Elections: An Update and Extension". *Public Opinion Quarterly* 47:325-8.
- Hibbs, Jr, D A (1982). "President Reagan's Mandate from the 1980 Elections: A Shift to the Right?". *American Politics Quarterly* 10:387-420.
- Lewis-Beck, M S (1985). "Election Forecasts in 1984: How Accurate Were They?". *PS* 18:53-62.
- Lewis-Beck, M S and Rice, T W (1982). "Presidential Popularity and Presidential Vote". *Public Opinion Quarterly* 47:534-7.
- (1984). "Forecasting Presidential Elections: A Comparison of Naive Models". *Political Behavior* 6:39-51.
- Särilvik, B and Crewe, I. (1983). *Decade of Dealignment. The Conservative Victory of 1979 and Electoral Trends in the 1970s*. Cambridge: Cambridge University Press.

En granskning av den svenska vallagen i ljuset av riksdagsvalen 1970–1985

1. Inledning

De svenska riksdagsvalen har nu i femton år reglerats av vallagar som skiljer sig från dem som tidigare gällt bl a genom en inbyggd strävan att, ehuru med vissa reservationer, åstadkomma en god proportionalitet mellan det antal mandat som ett parti tilldelas och det antal röster som avgivits för partiet. Hjälpmedlet att uppnå denna proportionalitet är de sk utjämningsmandaten.

Avsikten med det arbete som redovisas i föreliggande översikt var ursprungligen att se efter hur väl dessa vallagar, vid de sex valtillfällen då de varit i funktion, lyckats i uppsåtet att åstadkomma rättvisa mellan partierna. En redogörelse för våra resultat i detta avseende ges i avsnitt 2; de kan enkelt sammanfattas så: syftet har uppnåtts. Där diskuteras även vilka effekter följande moment i vallagen har haft: utjämningsmandaten, jämkningen, uddatalsmetoden.

Under arbetets gång har vi emellertid även kommit att intressera oss för en annan, mera sällan diskuterad as-

pekt av valproceduren, nämligen frågan om mandatens fördelning på valkretsar. Våra resultat härvidlag redovisas i avsnitt 3; kort sagt innebär de att små valkretsar systematiskt missgynnas.

De vallagar vi studerar har i de för oss väsentliga punkterna varit praktiskt taget identiska; det enda undantaget är totalantalet mandat som från och med 1976 års val varit 349 mot tidigare 350. För dessa vallagar tillåter vi oss därför att använda det sammanfattande namnet "enkammarriksdagens valsystem".

2. Mandatens fördelning på partier

Som redan nämnts var huvudavsikten med föreliggande arbete att se i vilken utsträckning enkammarriksdagens valsystem åstadkommer en godtagbar fördelning av mandat på partier. Därvid kommer vi utan diskussion att utgå från att det är önskvärt att mandatfördelningen i riksdagen återspeglar röstfördelningen i valmanskåren; vi kommer alltså inte att ta hänsyn till att ett partis makt i riksdagen inte självklart är proportionell mot dess mandatantal. Vi kommer också att begränsa oss till att diskutera fördelningen på de partier som är representerade i riksdagen; vi förbigår alltså med tystnad den i valsystemet inbyggda spärren mot småpartier.

I avsnitt 2.1 studeras de i valen uppkomna mandatfördelningarna i förhållande till avgivna röster.

I enkammarriksdagens valsystem finns tre väsentliga ingredienser: utjämningsmandaten, jämkningen, uddatalsmetoden. I avsnitten 2.2–2.4 undersöker vi vad var och en av dessa företeelser haft för inverkan på valutgången.

Slutligen studeras i avsnitt 2.5 en fråga som ligger något vid sidan om uppsatsens huvudtema: vad hade konsekvenserna blivit om man redan från början hade bestämt totalantalet mandat till 349?

I samband med alla räkningar på 1970 och 1973 års valresultat under hypotetiska antaganden om vallagen måste vi göra en reservation: för dessa val har vi trots ansträngningar inte kunnat få tillgång till de data om antalet röstberättigade som behövs då man skall fördela fasta mandat på valkretsar; i brist härpå har vi använt antalet röstberättigade vid resp valtillfälle.

2.1 Uppnådd rättvisa mellan partier

I tabell 2.1.1 anges för vart och ett av de sex valen den erhållna mandatfördelningen.

Ett sätt, bland många tänkbara, att illustrera uppnådd rättvisa mellan partier är att för varje parti räkna ut kvoten mellan antalet på partiet avgivna röster och antalet mandat partiet erhållit; vid varje val bör dessa "pris" vara någorlunda lika stora för de fem partierna.

Tabell 2.1.1: Mandatfördelning vid användning av jämkad uddatalsmetod med utjämningsmandat ("enkammarriksdagens valsystem").

	(m)	(c)	(fp)	(s)	(vpk)	(bor)	(soc)
1970	41	71	58	163	17	170	180
1973	51	90	34	156	19	175	175
1976	55	86	39	152	17	180	169
1979	73	64	38	154	20	175	174
1982	86	56	21	166	20	163	186
1985	76	44	51	159	19	171	178

Som synes av tabell 2.1.2 varierar priserna något, men inte mycket; det väsentliga är att de ej varierar på något systematiskt sätt. Man kan sålunda observera att i de sex valen har (s) och (fp) två gånger vardera fått sina mandat billigast, medan (m) och (vpk) en gång vardera fått denna favör. På samma sätt är det (fp) och (c) som två gånger vardera fått betala sina mandat dyrast, medan (m) och (vpk) en gång vardera råkat ut för detta. Eftersom partiernas relativa storlek har växlat är kanske följande sätt att beskriva situationen mera upplysningsrika: det parti som har fått sina mandat billigast har två gånger varit det största partiet, en gång det näst största, en gång det mellersta, en gång det näst minsta och en gång det minsta; det parti som fått betala sina mandat dyrast har en gång varit det mellersta i storlek, fyra gånger det näst minsta och en gång det minsta. Dessa förhållanden är inget förvånande, eftersom uddatalsmetoden är känd för att varken systematiskt gynna eller systematiskt missgynna partier av viss storlek.

I själva verket finns det ingen annan fördelning som vid något av de sex valen skulle ha givit en lägre kvot

mellan maximipris och minimipris. (Observera att vi inte påstår att uddatalsmetoden vid alla tänkbara valutfall minimerar denna kvot – det är nämligen inte sant; vi påstår bara att så har skett vid de sex speciella val som vi betraktar.)

2.2 Hur hade det gått utan utjämningsmandat?

För att se efter vilken effekt utjämningsmandaten har haft jämför vi de resultat man skulle ha fått utan utjämningsmandat (men fortfarande jämkad uddatalsmetod; alltså i princip 1952 års valsystem) med dem som verkligen erhöles med enkammarriksdagens valsystem.

Av tabell 2.2.1 framgår att utjämningsmandaten har haft en betydande effekt. I alla sex valen har, som man kan vänta, det minsta eller de två minsta partierna gynnats av utjämningsmandaten. Om vi betraktar de politiska konsekvenser som skulle ha uppstått om utjämningsmandaten ej funnits så ser vi för både 1970 och 1985 års val det synnerligen anmärkningsvärda att de klara socialistiska majoriteter som uppstod vid användning av

Tabell 2.1.2: Pris (enhet: tiotal röster per mandat) med enkammarriksdagens valsystem.

	(m)	(c)	(fp)	(s)	(vpk)	max/min
1970	1400	1396	1391	1384	1392	1.011
1973	1446	1439	1429	1441	1447	1.012
1976	1541	1523	1542	1529	1520	1.015
1979	1518	1538	1519	1530	1527	1.013
1982	1527	1535	1561	1526	1544	1.023
1985	1562	1571	1553	1567	1571	1.011

Tabell 2.2.1: Mandatfördelning vid användning av jämkad uddatalsmetod utan utjämningsmandat ("1952 års valsystem"). (För enskilda partier anges avvikelser från det verkliga resultatet med enkammarriksdagens valsystem.)

	(m)	(c)	(fp)	(s)	(vpk)	(bor)	(soc)
1970	+2	+4	+1	0	-7	177	173
1973	0	+2	-3	+7	-6	174	176
1976	+1	+2	-1	+5	-7	182	167
1979	+2	+4	-3	+5	-8	178	171
1982	+1	+6	-3	+5	-9	167	182
1985	0	+1	+3	+4	-8	175	174

enkammarriksdagens valsysteem skulle ha ersatts av borgerliga. Vidare framgår att den lotteririks dag som 1973 års val resulterade i hade varit en riksdag med svag socialistisk majoritet om ej utjämningsmandaten funnits. Vid de tre övriga valen skulle avsaknad av utjämningsmandat inte ha medfört några omkastningar av majoritetsförhållandena.

För de i tabell 2.2.1 angivna mandatfördelningarna har vi i tabell 2.2.2 räknat ut priserna.

Här är bilden helt annorlunda än i motsvarande tabell för enkammarriksdagens valsysteem: inom varje val varierar priserna mycket mer än i tabell 2.1.2 och för varje val är alltså kvoten mellan maximipris och minimipris mycket större än förut. Vidare föreligger systematik såtillvida att det varje gång är (vpk) som skulle fått sina mandat dyrast. De lägsta priserna skulle tre gånger betalats av (c), två gånger av (s) och en gång av (fp).

Sammanfattningsvis kan alltså sägas att utjämningsmandaten med framgång har utfört det arbete som förväntades av dem.

2.3 Vilken inverkan har jämkningen haft?

Låt oss nu se efter vilken effekt som orsakats av jämkningen, dvs av att divisorn för ett parti som ännu ej erhållit mandat är 1.4 (i stället för 1.0, som vid vanlig uddatalsmetod).

Resultatet är här så enkelt att det inte behövs någon tabell för att beskriva det: för riket som helhet hade man vid alla sex valen fått exakt samma mandatfördelning med vanlig uddatalsmetod som man fick med jämkad.

Man leds då till frågan om detta är en tillfällighet eller ej; annorlunda uttryckt: även om faktorn 1.4 inte har haft någon betydelse vid något av de sex valen, vilken betydelse kunde faktorn ha haft? Vid en analys härav är det lämpligt att erinra sig att faktorn 1.4 förekommer på tre olika ställen i enkammarriksdagens valsysteem: (i) vid fördelningen av fasta mandat på partier inom valkretsar; (ii) vid fördelningen av utjämningsmandat på partier i riket; (iii) vid fördelningen av ett partis utjämningsmandat på valkretsar.

Här är det klart att punkt (iii) inte påverkar fördelningen av mandat på partier, så vi kan just nu bortse från den. (Däremot kommer vi i avsnitt 3 att studera dess effekt på fördelningen av mandat på valkretsar.)

Vid punkt (i) har jämkningen förvisso en effekt: ett parti som vid användning av vanlig uddatalsmetod skulle få precis ett mandat i valkretsen kan eventuellt gå miste om detta då faktorn 1.4 används.

För att kunna penetrera vad som händer vid punkt (ii) är det lämpligt att först påpeka följande intuitivt rimliga (och matematiskt bevisbara) förhållande: om man betraktar en enda valkrets och om röstsiffrorna och antalet mandat som skall fördelas är sådana att varje parti får minst ett mandat vid användning av jämkad uddatalsmetod så får man precis samma mandatfördelning med vanlig uddatalsmetod som med jämkad. Betydelsen av detta framgår av att, för det första, hela riket betraktas som en enda valkrets då utjämningsmandaten fördelas på partier och, för det andra, ett parti får vara med i konkurrensen om utjämningsmandat endast om det har minst 4 % av rösterna i riket vilket medför att det förvisso får minst ett (i allmänhet minst 14) mandat.

Härav följer två saker. För det första kan faktorn 1.4 aldrig under några som helst omständigheter ha någon som helst inverkan på fördelningen av utjämningsmandat på partier; vallagens föreskrift att jämkad uddatalsmetod skall användas vid fördelningen under punkt (ii) förefaller alltså helt poänglös. För det andra gäller, med två nedan angivna reservationer, att den inverkan som jämkningen haft på fördelningen av de fasta mandaten på partier kommer att upphävas vid fördelningen av utjämningsmandaten på partier. (Observera att vi endast diskuterar mandatfördelningen i riket som helhet och alltså just nu inte intresserar oss för vilka valkretsar som mandaten hamnar i.)

Som antytts måste två reservationer göras till vårt sista påstående ovan. Den första innebär att om utjämningsmandaten inte räcker till så kan jämkningens inverkan under punkt (i) eventuellt stå kvar även efter fördelningen av utjämningsmandaten. Att utjämningsmandaten inte räcker innebär att något parti redan vid fördelningen av fasta mandat på partier fått fler mandat än det skulle ha efter utdelning av utjämningsmandaten; partiet i fråga får nämligen i sådant fall behålla samtliga fasta mandat som det tilldelats, vilket uppenbarligen innebär att något annat parti får färre mandat än det eljest skulle fått. Denna situation är givetvis ej önskvärd och risken att den inträffar är mindre ju fler mandat som

Tabell 2.2.2: Pris (enhet: totala röster per mandat) med 1952 års valsysteem.

	(m)	(c)	(fp)	(s)	(vpk)	max/min
1970	1334	1322	1367	1384	2367	1.79
1973	1446	1408	1568	1379	2115	1.53
1976	1514	1488	1483	1481	2584	1.74
1979	1478	1448	1649	1482	2545	1.76
1982	1510	1386	1821	1481	2808	2.03
1985	1562	1536	1467	1529	2713	1.85

utdelas som utjämningsmandat. I sina kommentarer till grundlagarna med tillhörande författningar anger Holmberg & Stjernquist (1980, sid 152) att antalet utjämningsmandat (föret 40; numera 39) torde ligga i överkant; vi är inte helt övertygade om riktigheten av detta och avser att i annat sammanhang (Lanke & Bjurulf, 1986) återkomma härtill.

Den andra reservationen gäller lokala partier; härmed menar vi parti som inte fått 4 % av rösterna i riket men väl 12 % av rösterna i minst en valkrets. Ett sådant parti deltar ju inte i fördelningen av utjämningsmandaten, och den nackdel som ett sådant parti eventuellt vederfärs av faktorn 1.4 under punkt (i) kvarstår alltså i den slutliga mandatfördelningen. När utsätts då ett lokalt parti för sådan nackdel? Den enda möjligheten härför är att röstsiffrorna och totala antalet fasta mandat i valkretsen är sådana att partiet med vanlig uddatalsmetod skulle fått ett mandat men vid jämkad uddatalsmetod ej får något. Detta kan aldrig inträffa i en stor valkrets ty har ett parti 12 % av rösterna i en valkrets där många mandat skall delas ut, så får partiet minst ett mandat även vid användning av jämkad uddatalsmetod. Det torde sällan inträffa i en liten valkrets ty i en sådan behövs en stor andel av rösterna för att mandat skall erhållas även om icke-jämkad uddatalsmetod användes. Den enda kvarstående effekten av jämkningen är alltså ett undertryckande av lokala partier i mellanstora valkretsar.

I olika sammanhang (tex SOU 1967:26, sid 278, vänstra spalten) har framförts tanken att det förhållandet att jämkning förekommer i steg (i) har det goda med sig att antalet erforderliga utjämningsmandat blir lägre än det eljest skulle varit. En preliminär undersökning av utfallen vid de sex valen 1970–1985 stödjer inte denna tanke – i själva verket snarare dess motsats; vi återkommer härtill i Lanke & Bjurulf (1986).

2.4 Vilken inverkan har uddatalsmetoden haft?

Vi skall nu undersöka vilken inverkan det haft att man som huvudprincip för fördelningen har valt uddatalsmetoden. Detta gör vi genom att se efter vad mandatfördelningarna hade blivit om man hade använt någon av de

två andra metoder som förekommit i svenska vallagar: d'Hondts metod och valkvotsmetoden. Vi antar därvid hela tiden att vi har utjämningsmandat, och som tidigare framgått är det då likgiltigt om vi jämför de två alternativa metoderna med den jämkade uddatalsmetoden eller med den icke-jämkade.

Först visar vi vad som skulle inträffat om d'Hondts metod använts som fördelningsprincip.

I tabell 2.4.1 kan först och främst konstateras att förändringarna är små, till och med mycket små med tanke på att d'Hondts metod har ett grundmurat rykte för att gynna stora partier på bekostnad av de små. Därefter kan man lägga märke till att även om förändringarna är små så hade de varit politiskt synnerligen betydelsefulla vid två av de tre valtillfällen då de skulle ha inträffat: socialistisk majoritet såväl 1973 som 1979.

I vissa kretsar uppfattas fördelningar producerade med hjälp av valkvotsmetoden som en högsta sanning som övriga metoder gör klokt i att söka efterlikna. Därför har vi undersökt vilka mandatfördelningar som skulle ha uppstått vid den hypotetiska valmetod som man får genom att utnyttja valkvotsmetoden med utjämningsmandat. Någon tabell behövs ej; resultatet är nämligen att i samtliga sex fall överensstämmer de sålunda erhållna fördelningarna med de enligt enkammarriksdagens valsysteem erhållna.

2.5 Vad hade hänt om man 1970 och 1973 hade haft 349 mandat?

Trots att det egentligen ligger utanför ramen för denna uppsats kan vi inte avhålla oss från att kommentera vad som hade hänt om man redan i den ursprungliga versionen av enkammarriksdagens valsysteem hade bestämt sig för att ha 349 mandat.

Som framgår vid jämförelse mellan tabell 2.1.1 och tabell 2.5.1 var det vid båda dessa val (s) som fick det sista av de 350 mandaten. Mer intressant är kanske att konstatera att 349 mandat vid 1970 års val inte hade inneburit någon politiskt väsentlig förändring gentemot vad som verkligen inträffade, men att konsekvensen vid 1973 års val däremot hade blivit betydande: jämviktsläget hade ersatts av en borgerlig majoritet.

Tabell 2.4.1: Mandatfördelning vid användning av d'Hondts metod med utjämningsmandat. (För enskilda partier anges avvikelser från resultatet med enkammarriksdagens valsysteem.)

	(m)	(c)	(fp)	(s)	(vpk)	(bor)	(soc)
1970	0	0	0	0	0	170	180
1973	0	0	-1	+1	0	174	176
1976	0	0	0	0	0	180	169
1979	-1	0	0	+1	0	174	175
1982	0	0	0	0	0	163	186
1985	0	0	-1	+1	0	170	179

Tabell 2.5.1: Mandatfördelning vid användning av enkammarriksdagens valsysteem, dock 349 mandat totalt.

	(m)	(c)	(fp)	(s)	(vpk)	(bor)	(soc)
1970	41	71	58	162	17	170	179
1973	51	90	34	155	19	175	174

3. Mandatens fördelning på valkretsar

Fördelningen av mandat på valkretsar är i enkammarriksdagens valsysteem en komplicerad procedur. Först fördelas de fasta mandaten på valkretsar genom att valkvotsmetoden tillämpas på antalen röstberättigade (tydligare: antalen i mantalslängderna för året uppförda personer som blir röstberättigade före valårets utgång) i valkretsarna. Sedan dessa fasta mandat efter valet fördelas på partier sker fördelning av utjämningsmandat i första hand på partier, därefter på valkretsar.

Vid denna sist nämnda fördelning konkurrerar alltså ett visst parti i en viss valkrets med samma parti i andra valkretsar; här används samma fördelningsmetod som vid den valkretsvisa fördelningen av fasta mandat på partier, dvs jämkad uddatalsmetod. Vid denna fördelning av utjämningsmandat på valkretsar är alltså i själva verket det jämförelsetal som ett parti startar med i en viss valkrets precis detsamma som det jämförelsetal partiet slutade med efter utdelningen på partier av det sista fasta mandatet i valkretsen i fråga.

Låt oss jämföra de verkliga erhållna fördelningarna av mandat på valkretsar med dem som skulle erhållits om den jämkade uddatalsmetoden bytts mot icke-jämkad. I tabell 3.1 visar vi resultaten av dessa jämförelser; valkretsarna har därvid ej angivits i den konventionella ordningen (A, B, ..., BD) utan i fallande storleksordning (storlek = medelantal röstberättigade vid de sex valtillfallen).

Som framgår av tabell 3.1 föreligger ett antal avvikelser mellan resultaten erhållna med de två fördelningsmetoderna. Uppenbart är att plustecknen förekommer företrädesvis i den övre delen av tabellen, minustecknen i den nedre; detta innebär att det i stort sett är stora valkretsar som favoriserats av jämkningen. För tydlighets skull skall påpekas att tabellen jämför enkammarriksdagens valsysteem med ett system som i alla tre stegen (jfr avsnitt 2.3) har icke-jämkad uddatalsmetod. Vi har även jämfört enkammarriksdagens valsysteem med den mellanform man får om man endast i steg (iii) byter den jämkade metoden mot icke-jämkad; resultaten är mycket snarlika dem i tabell 3.1.

Varför är det i stort sett de stora valkretsarna som favoriseras av jämkningen? För att inse det bör man erinra sig vad som i avsnitt 2.3 anfördes om jämkningens effekt. För de partier som har fått minst ett fast mandat i varje valkrets kan inte utjämningsmandatens fördelning

Tabell 3.1: Fördelning av mandat på valkretsar. Avvikelse mellan enkammarriksdagens valsysteem och dito med icke-jämkad uddatalsmetod.

	70	73	76	79	82	85
A	+	++	+	+	+	+
B		++	++		-	+
Fyr				+		
Gbg						
E						
X						
F		+				
S			-			
W					+	
Y						
T	-		-			
L				-		
M						
R	+					
O		-			-	-
BD		-	+	+		
H	+	-				
U	-		-			
D						
AC						
P:n						
C		-				
N						
P:s		-				
G			-	-		
K						
Z	-			-		-
I						

++: två mandat mer med jämkning
 +: ett mandat mer med jämkning
 -: ett mandat mindre med jämkning

påverkas av om jämkad eller icke-jämkad uddatalsmetod används då utjämningsmandaten fördelas på valkretsar. För de övriga partierna däremot kan jämkningen inverka: en valkrets där partiet ej fått något fast mandat är vid konkurrensen om partiets utjämningsmandat i ett sämre läge om jämkad uddatalsmetod används än om man använder icke-jämkad. Vidare är det uppenbart att det företrädesvis är i små valkretsar som

partier blir utan fasta mandat, och alltså är det företrädesvis små valkretsar som missgynnas av jämkningen då utjämningsmandaten fördelas på valkretsar. Man kan följaktligen förmoda att jämkningen medför en tendens att de små partiernas mandat styrs mot de stora valkretsarna.

Vi har nu visat att stora valkretsar får bättre utdelning vid användning av jämkad uddatalsmetod än vid användning av icke-jämkad, och även förklarat varför det är så. Än så länge har vi dock ej givit något argument för att resultaten av den jämkade metoden skulle vara i någon mening orättfärdiga; kanske är det så att det är den icke-jämkade som orättmätigt favoriserar små valkretsar.

För att undersöka hur det förhåller sig härmed har vi, i analogi med vad som skedde i avsnitt 2.1, för vart och ett av de sex valen beräknat de olika valkretsarnas priser, dvs antal röster per mandat. Därvid bör observeras att vi endast räknar med rösterna på de fem partier som deltagit i fördelningen av utjämningsmandaten; detta har vi gjort för att inte resultaten skulle påverkas av att orepresenterade partier möjligen har olika röstandelar i olika valkretsar. För att öka överskådligheten har vi grupperat valkretsarna efter storlek i fyra grupper sålunda:

- grupp 1: A, B, Fyr, Gbg, E
 grupp 2: X, F, S, W, Y, T, L, M, R, O, BD
 grupp 3: H, U, D, AC, P:n, C, N
 grupp 4: P:s, G, K, Z, I.

I tabell 3.2 anges vilka priser som erlagts vid användning av enkammarriksdagens valsystem; varje pris har därvid

uttryckts i procent av genomsnittspriset i hela riket vid ifrågavarande val.

Av tabell 3.2 framgår att det föreligger skillnader som är stora och, vad värre är, systematiska: gruppen av de fem minsta valkretsarna får per mandat i medeltal betala ett pris som är drygt 10 % högre än vad gruppen av de fem största valkretsarna behöver betala.

Det är nu naturligt att fråga sig vilka partiets väljare det är som blir utsatta för den ovan beskrivna orättvisan mellan valkretsar. Svaret ges av tabell 3.3, som redovisar medelvärdena över alla sex valen av de priser som i respektive grupp av valkretsar erlagts av de olika partierna.

Här framgår att fördelningen av mandaten för (c) och (s) inte bidrar till obalansen. För (m) finns en påtaglig underrepresentation i de små valkretsarna; en närmare analys visar att denna huvudsakligen beror på det för (m) extrema utfallet vid 1970 års val. Både för (fp) och (vpk) är medelpriset oändligt i de små valkretsarna: (fp) har i ett av de sex valen (nämligen år 1982) blivit utan mandat i alla dessa, medan (vpk) i alla sex valen råkat ut för samma sak.

Hur hade då priserna varit om man i stället hade använt icke-jämkad uddatalsmetod? Svaret finns i tabell 3.4

Också då icke-jämkad uddatalsmetod användes, uppstår viss ojämnhet och viss systematik; för fem av de sex valen är bådadera dock klart mindre än då jämkad uddatalsmetod används.

Sammanfattningsvis kan sägas att enkammarriksdagens valsystem systematiskt gynnar de stora valkretsarna och lika systematiskt missgynnar de små; detta gör

Tabell 3.2: Priser (enhet: procent av riksgenomsnittet) vid användning av enkammarriksdagens valsystem.

	grupp 1	grupp 2	grupp 3	grupp 4
1970	97.4 %	99.3 %	101.6 %	110.9 %
1973	97.0 %	98.9 %	104.7 %	107.0 %
1976	97.1 %	99.3 %	105.4 %	102.6 %
1979	96.2 %	101.7 %	100.8 %	106.4 %
1982	97.7 %	100.1 %	99.9 %	109.8 %
1985	97.8 %	99.9 %	100.1 %	110.0 %
medeltal	97.2 %	99.9 %	102.1 %	107.7 %

Tabell 3.3: Priser (medeltal över sex val; enhet: hundratal röster per mandat) vid användning av enkammarriksdagens valsystem.

	grupp 1	grupp 2	grupp 3	grupp 4
(m)	150	145	152	176
(c)	152	150	153	142
(fp)	142	151	149	∞
(s)	149	150	149	151
(vpk)	115	156	390	∞

Tabell 3.4: Priser (enhet: procent av riksgenomsnittet) vid användning av icke-jämkad uddatalsmetod med utjämningsmandat.

	grupp 1	grupp 2	grupp 3	grupp 4
1970	98.2 %	99.3 %	101.6 %	107.0 %
1973	100.2 %	98.2 %	101.7 %	103.3 %
1976	99.6 %	98.6 %	103.8 %	99.2 %
1979	97.8 %	101.7 %	100.8 %	99.3 %
1982	97.7 %	100.1 %	99.9 %	109.8 %
1985	99.5 %	99.1 %	100.1 %	106.1 %
medeltal	98.8 %	99.5 %	101.3 %	104.1 %

det helt enkelt genom att föreskriva jämkad uddatalsmetod i stället för t ex icke-jämkad. Vilka valkretsar som vunnit på jämkningen framgår av tabell 3.1. Anmärkningsvärt är att av de 19 fall där mandatens fördelning på valkretsar beror på om jämkad eller icke-jämkad uddatalsmetod används, så är det i 12 fall som Stockholms stad eller Stockholms län favoriseras av jämkningen.

För undvikande av missförstånd vill vi poängtera att de ojämnheter som diskuterats i detta avsnitt inte innebär några som helst orättvisor mot det ena eller andra partiet. Vad det gäller kan konkret exemplifieras med 1985 års val där två mandat enligt vår uppfattning är felplacerade: en folkpartist i Stockholms stad har kommit in i riksdagen i stället för en folkpartist från Jämtland, och en kommunist från Stockholms län har kommit in i stället för en kommunist från Bohuslän.

4. Slutord

I våra äldre vallagar skedde mandatfördelningen först på valkretsar (före valet; fördelningsgrund: invånarantal; fördelningsmetod: valkvotsmetoden), därefter på partier inom valkretsar. Därmed skipades god rättvisa mellan valkretsar, medan ingen speciell ansträngning gjordes för att fördelningen på partier skulle uppvisa god proportionalitet efter summering över valkretsar, dvs då man betraktar hela riket.

Med viss förenkling och tillspetsning kan man säga att enkammarriksdagens valsysteem gör tvärtom: vid den slutjustering som fördelningen av utjämningsmandaten utgör så fördelas mandaten först på partier, därefter på valkretsar. Proportionaliteten mellan partier har därmed ställts i centrum; rättvisan mellan valkretsar betraktas som sekundär. Detta byte av prioritering är förvisso ett medvetet beslut (jfr Kungl Maj:ts prop nr 27 år 1968, sid 197) och vi tror också att lagstiftarens avsikt överensstämmer med folkviljan: god proportionalitet mellan partier torde av de flesta uppfattas som viktigare än god proportionalitet mellan valkretsar.

Härifrån är steget dock långt till att aktivt verka för att vissa typer av valkretsar skall missgynnas; ändå är det

just detta som nu gällande vallag gör genom att föreskriva jämkad uddatalsmetod vid fördelningen av utjämningsmandat på valkretsar.

När jämkningen år 1952 gjorde sin entré i den svenska vallagen medförde den en svag underrepresentation för det minsta partiet, och detta var utan tvivel avsikten; jfr Särilvik (1983, sid 127). I och med enkammarriksdagens valsysteem har man övergivit idén att små partier skall underrepresenteras. (Vi bortser nu från fyraprocentsspärren, ty det är ett helt annat problem.) Det är då svårt att förstå varför jämkningen överhuvud taget finns kvar i vallagen, och vi anser att den bör försvinna från alla de tre steg (jfr avsnitt 2.3) av fördelningsproceduren där den förekommer.

Jan Lanke och Bo Bjurulf

Referenser

- Holmberg, E & Stjernquist, N, "Grundlagarna med tillhörande författningar". Norstedts. Stockholm 1980.
- Kungl Maj:ts proposition nr 27 år 1968.
- Lanke, J & Bjurulf, B, "Hur många utjämningsmandat behövs?". Manuskript under arbete. 1986.
- Partiell författningsreform. Betänkande av grundlagberedningen. SOU 1967:26.
- Särilvik, B, "Scandinavia". I Bogdanor, V & Butler, D (utg), "Democracy and elections. Electoral systems and their political consequences". Cambridge University Press. Cambridge 1983.